

HZ. ÖMER VE EDEBÎ ELEŞTİRİ

Muammer SARIKAYA*

Öz: Ömer b. el-Hattâb, Cahiliye ve İslami dönemde şiire sevgisi, şairlere saygısı ve bağışıyla bilinen ender şahsiyetlerden birisidir. Şiirin ve şairin Arap toplumundaki yerini ve rolünü bildiğinden şair olmayı arzu etmiş, bir takım kriterlere göre şairleri ve şiirlerini sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bu kriterlerin başında şiirin İslam'ın evrensel ilkelerine uygunluğu, dil ve üslûp açısından kusursuzluğu, gerçeği olduğu gibi aktarması, şairin övgü ve yergi-de aşırıya kaçmaması ve toplumsal yaşama hizmet etmesi gibi kriterler yer almaktadır. Edebî eleştiri tarihinde Hz. Ömer, verdiği eleştirel hükümlerin sebeplerini açıklayan ilk eleştirmendir.

Anahtar Kelimeler: Ömer b. el-Hattâb, Edebî eleştiri, Cahiliye dönemi, İslami dönem.

CALIPH OMAR AND LITERARY CRITICISM

Abstract: Omar b. al-Khattâb, is one of the rare figures in the Pre-Islamic and Islamic period who loves poetry, esteems poets and donates them. He wanted to be a poet thus he knew the place and role of the poem in the Arab society. He classified the poets and poems according to some criteria. Among these criteria there are poetry compliance with the universal principles of Islam, perfection in terms of language and style, telling the truth as it is, not exaggerating the praise and satire, and serving the social life. Omar b. al-Khattâb is the first critic, who explained the reasons of his critical provisions in the history of literary criticism.

Keywords: Omar b. al-Khattâb, literary criticism, pre-Islamic period, Islamic period.

* Yard. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, (muamers@erciyes.edu.tr).

HZ. ÖMER VE EDEBÎ ELEŞTİRİ

Tam adı Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nufeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî'dir. Fil vakasından 13 yıl sonra Mekke'de doğmuş, Hulefâ-yi Râşidîn'in ikincisi olarak 634-644 yılları arasında halifelik yapmış ve h. 23/ m. 644 yılında Medine'de vefat etmiştir. Erken ve geç dönem tarihçiler Hz. Ömer'in Cahiliyye ve İslami dönemdeki yaşantısı, halifeliliği, tebaası arasında adaleti tesis etmek için takip ettiği eşsiz siyaseti ve fetih ordularının zafer kazanması için ordu düzenleme ve devlet kurumlarının teşekkülü gibi konularda ayrıntılı bilgiler verirler.¹ Ne var ki aynı kaynaklarda onun edebiyata ve edebiyatçıya verdiği önem, edebiyatçı kimliği, şiir eleştirisi, şiir konuları ve şiirlerdeki anlamlar konusunda ki eşsiz dil ve belagat zevki konusunda çok az bilgiye yer verirler.

Araplarda edebî eleştiri edebî zevk ürünü, kişisel ve basit hükümler şeklinde Cahiliye döneminde ortaya çıkmıştır.² Ancak bu hükümler herkes tarafından kabul gören hükümler olmayıp kişiseldir, anlık etkileşimin ürünüdür ve aynı hüküm verene ait olmakla beraber aynı konuda farklı zamanlarda verilmiş farklı hükümlere rastlanılmaktadır. Bu dönem eleştirisinin en önemli özelliği ise verilen hükümlerin sebebinin ve gerekçesinin açıklanmamasıdır.³ Bu dönem Arap şiiri, şiir ve edebiyat otoriteleri tarafından Arap edebiyatının zirveye ulaştığı dönem olarak kabul edilmektedir. Şairlere atfedilen önem, şiire gösterilen ilgi, şaire ve şiire yüklenen kabile ve aşireti savunma, rakip kabileleri eleştirme, övgü ve yergi ile insanları ölümsüzleştirme gibi edebiyat dışı görevler beraberinde hangi kabilenin şairinin en üstün olduğu ya da aynı şaire ait şiirlerden hangisinin daha güzel olduğu gibi soruları beraberinde getirmiştir.

H. Peygamberin İmru'u'l-Kays'ı, şiirinde yer alan gayri ahlakî ve İslam'a aykırı unsurlara rağmen, sırf dilinin güzelliği, üslûbunun akıcılığı ve şiirlerinde kelime ve kalıpları daha önce hiç denenmemiş bir biçimde kullanması bakımından diğer bütün Cahiliye şairlerine tercih ettiği bilinmektedir. Yanına gelen Cuheyne kabilesi heyetine hitaben İmru'u'l-Kays ile ilgili H. Peygamber'in "Onun yaşadığı döneme yetişseydim ona faydam olurdu. Sanki ben onun sarardığını, koltuk altla-

¹ Bu kaynaklardan bazıları için bkz.: Celâleddîn es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ'*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2003; Cemâlüddin İbnu'l-Cevzî, *Târîhu Umer b. el-Hattâb*, Dâru İhyâ'ı ulûmi'd-dîn, Tah. Usâme Abdülkerîm er-Rifâ'î, Dimeşk 1394; Zeki Ali Suveyym, *el-Mutâle'atu'l-Ezheriyye*; Mennâ' Halîl el-Kattân, *Fi'l-Hadîs ve's-sekâfeti'l-İslâmiyye*; Mahmûd Abbâs el-Akkâd, *el-Abkariyyâtul-İslâmiyye*; Abdurrahmân el-Şirkâvî, *el-Fâruk Umer b. el-Hattâb*, Merkezu'l-ehram li't-terceme, Kahire 1987; Muhammed Huseyn Heykel, *el-Fâruk Ömer, I-II*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire (t.y.).

² Safâ' Hulûsî, *en-Nakdu'l-edebî ve mevâzînu's-şi'r*, Matbaatu'l-Ezher, Kahire 1974, s. 19.

³ Halim Öznurhan, *Kadı el-Curcânî'de Edebî Tenkit*, Laçın Yay, Kayseri 2007, s. 6.

rının beyazlığını, ince bacaklarını görüyor gibiyim. Elinde şairlerin sancağı, onları cehenneme götürüyor”⁴ dediği bilinmektedir. Yine Hz. Peygamberin Tarafe’nin şiirlerini beğendiği kaynaklarda yer almaktadır.⁵ Râşid halifeler döneminde de halifelerin bazı şairleri diğerlerinden üstün tuttuğu görülmektedir. Örneğin Hz. Ebu Bekir Nâbiga ez-Zubyânî’yi “Şiir bakımından şairlerin en güzeli, şiirde kullandığı bahir (aruz vezni) bakımından en tatlısı ve en derinidir”⁶ gibi nitelemelerle diğer şairlere tercih etmektedir. Hz. Ali de şiirinin hemen anlaşılması ve şiire yeni söyleyiş biçimleri kazandırması bakımından İmru’u’l-Kays’ı diğer şairlerden üstün tutmaktadır.⁷

H. Ömer’den genel anlamda insanları faydalı ilimleri ve Arapçanın inceliklerini öğrenmeye teşvik eden, özelde ise şiir ezberlemeye teşvik edici sözler de nakledilmektedir. Örneğin oğlu Abdurrahman’a ve Müslümanlara şu tavsiyelerde bulunur:

“Oğlum! Akrabanı ziyaret et, güzel şiirleri ezberle ki ahlakın güzelleşsin. Çünkü nesebini bilmeyen akrabasını ziyaret etmez. Güzeli şiirleri ezberlemeyen de ne hakkı öder, ne de ahlakı bilir.”⁸

“Kur’an’ı öğrendiğiniz gibi miras hukukunu, sünneti ve lahni (dil hatalarını) da öğreniniz”⁹

“Birisinin ihtiyacı olduğunda söyleyebileceği, sayesinde iyi birisinin kalbini

⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Musned, c. II, s. 228; Ebu Zeyd el-Kureşî, Cemheratu eşîârî’l-Arab, Tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Nehdatu Mısır, Kahire (t.y.), s. 41, 67; es-Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn, el-Muzhir fî ‘ulûmî’l-luga ve âdâbihâ, Tah. Ali Muhammed el-Becâvî ve diğerleri, Mektebetu dâri’t-turâs, Kahire (t.y.), c. II, s. 478. Bir başka varyantta ise “O, şairlerin lideridir ve sancaktarıdır” şeklindedir. Bkz.: Ebu’l-Ferec Kudâme b. Ca’fer, Nakdu’s-şi’r, thk. Muhammed Abdulmun’im Hafâcî, Daru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut (t.y.), s. 23.

⁵ Huzurunda Tarafe’nin şu beyti okunduğu zaman Hz. Peygamber’in “Bu peygamberlere ait bir sözdür” diyerek Tarafe’nin şiirlerini de sevdiğini kaynaklarda yer almaktadır.

وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ

سُئِّيَ لَكَ الْإِيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا

Günler sana bilmediğini gösterecektir; görevlendirmedeğin birisi de sana haberleri getirecektir.

Bkz.: Kudâme b. Ca’fer, *Nakdu’s-şi’r*, s. 23; İbn Reşîk el-Kayrevânî, el-Umde fî mehâsini’s-şi’r ve âdâbih ve nakdih, Tah. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru’l-Ceyl, 1981, c. I, s. 97.

⁶ İbn Sellâm el-Cumahî, Tabakât Fuhûlî’s-şu’arâ’, Tah. M. Muhammed Şâkir, Matba’atu’l-Medenî, Cidde (t.y.), s. 56; Kudâme b. Ca’fer, *Nakdu’s-şi’r*, s. 23.

⁷ Kudâme, *Nakdu’s-şi’r*, s. 23; İbn Reşîk el-Kayrevânî, el-Umde fî mehâsini’s-şi’r ve âdâbih ve nakdih, Tah. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru’l-Ceyl, 1981, c.I, s. 27-28.

⁸ Ebû Zeyd Muhammed b. El-Hattâb el-Kureşî, Cemheretu eşîârî’l-Arab, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Nehdatu Mısır, Kahire (t.y.), s. 41.

⁹ Avad Hamd el-Kuveyzî, el-Mustalahu’n-nahvî neş’etuh ve tetavvuruh, Dîvânû’l-matbûâtî’l-câmiyye, 2. Bs. Cezayir-1983, s. 9.

kazanacağı, kötü birisinin kalbini yumuşatabileceği beyit ve şiirler ezberlemesi onun edinebileceği sanatların en üstünüdür.”¹⁰

“Şiir Arap dilinin en sağlam ve etkili sözüdür. Arapların kini onunla yatıştırılır, öfkeleri onunla dindirilir, insanlar yakınlarına onunla açılırlar ve dilencilere şiir sayesinde bağışta bulunulur.”¹¹

“Şiir, şiirden daha sağlam bir sözü olmayan bir topluluğun ilmidir”¹² “Güzel şiir üstün ahlakın göstergesidir ve kötü ahlaktan alıkoyar”¹³

Ona nispet edilen bu sözler onun şiire ne kadar düşkün olduğunu, şairlere olan sevgi ve saygısının boyutunu ortaya koymaktadır. Hz. Ömer yaşadığı toplumda şiirin öneminin, insan psikolojisi üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisinin farkındadır. Ona göre şiir, sadece belirli arzuları tatmin etmek için söylenen, edebî zevk ürünü, eğlendirici, amaçsız bir aktivite değildir. Tıpkı İslami bakış açısında olduğu gibi yeni nesilleri eğitime rolü olan, Arap toplumunun erdemlerini insanların kalplerine aşılayan, ahlakı öğreten, iyiliği işaret eden, doğruyu güzelleştiren ve insanları doğruya teşvik eden bir sanattır. Şiir beyan gücü yüksek, ölümsüz bir değerdir; paradan ve sultanlıktan daha kalıcıdır.

Kaynaklarda Hz. Ömer’e nispet edilen bazı beyitler yer almaktadır. Bunlar genellikle onun ömrünün son anlarına doğru söylediği, dinin emir ve yasaklarını pekiştirir nitelikte hikmetli özlü sözlerdir.¹⁴ Müslüman olduktan sonra şöyle dediği rivayet edilir:¹⁵ [Basîl]

له علينا إيادٍ كلها عبْرُ
بظلمها حين تتلى عندها السَّوْرُ

الحمد لله ذي المنّ الذي وجبتْ
وقد ندمتُ على ما كان من زلّ

Sonsuz nimet sahibi Allah’a şükürler olsun. O’nun bizim üzerimizde tamamen ibret dolu otoritesi vardır.

¹⁰ İbn Abdi Rabbih, el-İkdu’l-ferîd, Thk. Ahmed Emîn ve diğerleri, Lecnetu’t-te’lif ve’t-terceme, Mısır 1950, c. V, s. 274.

¹¹ Kudâme b. Ca’fer, Nakdu’s-şi’r, s. 24.

¹² el-Cumahî, Tabakât, s. 24.

¹³ el-Kureşî, Cemhera, s. 41.

¹⁴ Hz. Ömer’e aidiyeti kesin olmamakla birlikte tabakat kitapları ve antolojilerde ona nispet edilen şiir ve beyitler bir kitap haline getirilerek Dîvânü Umer b. el-Hattâb adıyla yayınlanmıştır. Umer b. Huseyn el-Mevcân, Dîvânü Umer b. el-Hattâb es-sîretü’l-edebiyye ve’s-şi’riyye, Sene’l-Fârûk li’n-neşr, Riyad 2003; el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 33-34; Ebû Zeyd el-Kureşî, Cemhera, s. 44.

¹⁵ Ömer b. el-Hattâb, Dîvân, s. 150

Yanında sureler okunduğunda, haksızlık ederek yaptığım hatalara pişman oldum.

Yine onun A'ver eş-Şennî'nin şu beyitlerini taklit ederek, benzer tarzda şiirler söylemeye çalıştığı rivayet edilmektedir.¹⁶ [Mütekârib]

هَوْنٌ عَلَيْكَ، فَإِنَّ الْأُمُورَ بَكَفِّ الْإِلَهِ مَقَادِيرُهَا
فَلَيْسَ بِأَتْيِكَ مَنْ هِدْيُهَا وَلَا قَاصِرٌ عَنْكَ مَأْمُورُهَا

Boş ver! İşlerin miktarları Allah'ın avucundadır.

Ne yasaklananlar sana gelir ne de emredilenler seni ıskalar!

Hiz. Ömer'in içinden şair olmayı geçirdiği, güzel şiir söylemeyi çok arzu ettiği, şairlik özentisi içinde bazı şiirler söylediği, ancak kendisini bir şair olarak görmediği bilinmektedir.¹⁷ Nitekim Hiz. Ömer Divanı'nı hazırlayan ve divanın başına Hiz. Ömer, şiiri ve şairliğiyle ilgili 10 bölüm halinde yaklaşık üç yüz sayfalık bir araştırma ekleyen el-Mevcân, araştırmasının 4. Bölümünü Hiz. Ömer'e nispet edilen şiirlere ayırır ve sözlerini "Hiz. Ömer'in şair olmadığını" ifade ederek bitirir.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hiz. Ömer, birçok şairin şiirlerini, nesir halindeki çok sayıdaki güzel sözlerini ezbere biliyordu. İbn Sellâm el-Cumahî'nin bu gerçeği: "Hattab'ın oğluna bir iş arz edildiğinde mutlaka o konuda bir şiirle delil getirirdi" sözleriyle dile getirdiği söylenmektedir.¹⁸ Şiir ve kafiye konusunda büyük bir birikime sahip olan Hiz. Ömer gibi birisinin şiirlerdeki güzel anlamlar ve yeni üsluplar konusunda da bilgi sahibi olması gerekir. Bir başka deyişle o, duyduğu şiirlere bir araştırmacı ve eleştirmen gözüyle bakmaktadır. Bu şiirlerden hoşuna gidenleri, yeri ve zamanı geldiğinde delil olarak kullanmak üzere ezberler ve şairi hakkında gerekli övgü sözcüklerini kullanmaktan çekinmezdi.¹⁹

Hiz. Ömer'in şiire ve şairlere bakışını etkileyen, bir şairi ve şiirini diğerlerinden üstün tutmasında rol oynayan, eleştirel hükümlerini açıklamadan önce göz önünde bulundurduğu bir takım kriterler bulunmaktadır. Bunlar farklı zamanlarda farklı olaylar neticesinde ortaya çıkan, modern eleştirinin temelleri sayılabilecek kriterlerdir. Hayatını incelediğimizde Hiz. Ömer'in edebî eleştiride şu üç ilkeye sıkı sıkıya bağlı kaldığını görürüz:

¹⁶ el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 33.

¹⁷ el-Cumahî, s. 50.

¹⁸ Abdullah b. Muhammed el-Humeyyid, "Umeru'bnu'l-Hattâb Radiyallahu Anhu el-Edîbu'n-nâkid", el-Beyâdir, sayı: 37, yıl: 1423/2002, s. 13. el-Humeyyid'in kaynak belirtmeksizin naklettiği bu söze, ne İbn Sellâm'ın adı geçen Tabakât'ında, ne de muteber kaynaklarda rastlayabildik.

¹⁹ el-Humeyyid, "Umeru'bnu'l-Hattâb", el-Beyâdir, s. 13.

1. Şairler arası en üstünlük tartışması.

Rivayete göre Hz. Ömer sık sık aralarında Abdullah b. Abbâs (R. A)’ın da bulunduğu bazı sahabîler ile bir araya gelir, karşılıklı şiirler okurlardı.²⁰ İbn Abbas şöyle der: “Hattab’ın oğlu ile bir yolculuğu çıktık. Hz. Ömer bize “kendinize bir yol arkadaşı seçmeyecek misiniz? Sen filancanın arkadaşıysın, sen de filancanın arkadaşıysın, Abbas’ın oğlu! Sen de benim yol arkadaşısın, dedi. Beni o kadar çok sever ve yakınında bulundururdu ki birçok insan, benim onun yanındaki konumumu çekemezdi. Ben de onun yol arkadaşı oldum. Hz. Ömer şiir okumaya başladı. Sonra bana “Abbas’ın oğlu! Şairlerin şairinin şiirlerini bana okur musun? dedi. Ben de “Şairlerin şairi kim?” diye sordum. Bana “Şu şiirin şairi olan Zühreir’dir”²¹ dedi ve şu beyti okudu:²² [Tavîl]

وَلَكِنَّ حَمْدَ النَّاسِ لَيْسَ بِمُخْلَدٍ

وَلَوْ كَانَ حَمْدُ يُخْلَدُ النَّاسَ لَمْ تَمُتْ

Şayet övgü insanları ölümsüzleştirseydi ölmezlerdi. Ancak insanların övgüsü ölümsüz değildir.

Hz. Ömer’e: “Niçin Zühreir’i şairlerin şairi yaptın?” dedim. O da “Çünkü o sözleri birbirine karıştırmaz, şiirinde insanların aşına olmadığı kelimeleri kullanmaz, bir insanı sadece onda olan özelliklerle över”²³ dedi.

Bu sözyle Hz. Ömer, bir şiirde bulunması gereken, şiiri şiir yapan üç önemli özelliğe dikkat çekmektedir. Bunlardan biri şiirin lafzıyla, ikincisi anlamıyla ve üçüncüsü ise şairin şiirde takip ettiği yöntemle ilgilidir. Lafız bakımından Zühreir’in şiirleri insanların iyi bildikleri, sıklıkla kullandıkları kelimelerden oluşmaktadır. Ayrıca şiirde kullanılan kelimeler sayı ve çeşit bakımından çoktur. Üslûbu açık, akıcı ve kelimelerin sıralanışı dil kurallarına uygundur. Anlamlar ile anlamları ifade etmek için seçilen sözcükler birbirine denktir. Kelime ve cümlelerin telaffuzunda ve anlamında bir sorun bulunmamaktadır; şiiri fesahat ve belagat açısından kusursuzdur.

²⁰ el-Kureşî, Cemhera, s. 22,34.

²¹ el-Cumahî, s. 63; el-Kureşî, s. 68-69.

²² Beyit için bkz: Zühreir b. Ebî Sulmâ, Dîvân, Thk. Ali Hasen Fâ’ûr, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrût 1988, s. 41.

²³ el-Cumahî, s. 63; Kudâme, Nakdu’s-şi’r, s. 23; Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, eş-Şi’r ve’s-şu’ârâ’, Tah. Ahmed M. Şakir, Dâru’l-Meârif, Kahire 1982, c. I, s. 76; el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 80; el-Kureşî, Cemheretu eş’âri’l-Arab, s. 32; Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Fâ’ik fî garîbi’l-hadîs, Tah. Ali M. Becâvî, İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1971, c. II, s. 165; İbn Abdî Rabbih, el-Ikdu’l-ferîd, II, s. 279. Hz. Ömer’in bu sözünde yer alan المعاطلة kelimesi, edebî eleştiri terimi olarak anlamı geniş bir kelimedir. “ne söylediğinin farkında olmak, iyi ve kötü sözü birbirinden ayırmak, birisinin sözünü başkalarına isnat etmemek” gibi anlamlara gelmektedir. Kelime içi bkz.: el-Kayrevânî, el-Umde, c. II, s. 264-265.

Hız. Ömer'e göre Zühre'ın şiirleri anlam bakımından doğrudur ve gerçeği yansıtmaktadır. Yöntem bakımından ise Zühre, şiirlerinde hakka ve hakikate bağlı kalmış, övgü ve yergide orta yolu takip etmiş, aşırılıktan uzak kalmıştır.

Bundan Hız. Ömer'in, Zühre'i yetkin bir eleştirmen gibi, onun farklı düzeylerdeki sözleri birbirine karıştırmadığını, iyi şiir ile güzel görülmeyen şiiri birbirinden ayırdığını, kasidesinin kelimeleri arasında, tanınmayan, bilinmeyen, diline güvenilen Arapların yadırgadığı kelimeler bulunmadığını, övdüğü kimseye onda bulunmayan özellikler nispet ederek övmeye aşırıya kaçmadığını delil getirerek, verdiği hükmün nedenini açıklayarak diğer Cahiliye şairlerinden üstün tuttuğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu sözyle Hız. Ömer şiir eleştirisine kendinden önceki eleştirmenlerde göremediğimiz farklı bir boyut kazandırmış, şiir ve şair hakkında verdiği hükmün delilini açıklamış²⁴, eleştiride ahlakilik ilkesine dikkat çekmiştir. Zira ondan önceki eleştirmenler bir şiiri beğendikleri zaman "O katlanan ve açılan çizgili yemen kumaşı gibidir" ya da "O zamanın gerdanlığıdır"²⁵; şiiri beğenmedikleri zaman ise "O bir damla olsun yağmur yağdırmayan bulut gibidir" gibi beğenilen ancak şiirler arası üstünlük tartışmasında bir hüküm ifade etmeyen teşbihleri kullanırlardı.

Hız. Ömer'in Zühre'i diğer şairlerden üstün tutarak, İmru'u'l-Kays'ı Cahiliye şairlerin hepsinden üstün olduğu görüşünde birleşen birçok edebiyat eleştirmenine muhalefet etmesine şaşmamak gerekir; zira Hız. Ömer iyi bir şiir zevkine sahiptir ve beğendiği şiirleri önce aklıyla seçmektedir. Şiirin kalitesi konusunda duygularına değil aklına güvenmektedir. Şiirlerden ise sadece akla ve mantığa uygun olan şiirleri beğenmektedir. Ona göre güzel şiir, yüce bir amaç için söylenmiş, eşsiz hikmetler içeren şiirdir. Bu kriterler ise şiirlerini en az bir yıl bekleterek üzerinde çalışan, uzun tecrübelerin ürünü hikmetli şiirler söyleyen, şiiri boyunca aynı hassas ölçüyü kullanan, gazeline oğlancılık veya kadınlarla oynaşma gibi ahlaka aykırı unsurlara yer vermeyen, aksine sağduyulu düşünürleri kendine çeken hikmetleri şiirlerinde birbiri ardınca sıralayan, Cahiliye şairlerinden sadece Zühre'e uymaktadır. Bunu onun "mim" harfiyle sona eren meşhur muallakasında açıkça görmekteyiz.

İmru'u'l-Kays'a gelince Hız. Ömer'in onun şiirlerini beğenmesi söz konusu olamaz; çünkü şiirlerinin büyük bir kısmında kadınlarla arasında geçen olayları, şaraba ve küçük çocuklara düşkünlüğünü anlatmaktadır. Şiirde bu tür konular ise

²⁴ Kudâme, Nakdu's-Şi'r, s. 23.

²⁵ Ebû Zeyd el-Kureşî, Cemheratu eşşâri'l-arab, s. 105; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, el-Eğânî, Dâru's-sekâfe, Beyrut, (t.y.), c. XXI, s. 225-226; İbn Manzûr, Lisânu'l-arab, (س م ط) mad.; Tâhâ Ahmed İbrâhîm, Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-arab, Dâru'l-hikme, Beyrût (t.y.), s. 13.

H. Ömer gibi sözü dinlenen, kendisine itibar edilen dil ve edebiyat otoritelerin hiç değeri vermediği konulardır. Buna rağmen H. Ömer şairliği ve şiiri hakkında övgü dolu şu sözüyle İmru'l-Kays'ın hakkını teslim eder: "İmru'l-Kays şairlerin önde gelenidir. Şairler için şiir pınarını coşturandır."²⁶

H. Ömer'in bu sözü şöyle tevil edilmiştir: Bilindiği gibi İmru'u'l-Kays kurak bir ülke olan Yemenlidir. Yemenlilerin dili de Nizâr kabilesinin dili gibi fasih değildir. H. Ömer O'nun şiirlerini istiare yoluyla taşlık bir alanda kazılan kuyudan fışkıran suya benzetmektedir; çünkü o sağlam bir basiretle kör bir kuyudan adeta fışkıracasına bol su çıkartmıştır.²⁷ Bir sanat olarak şiir İmru'u'l-Kays ile başlamış, anlamı güzelleştiren sanatlar ilk kez onun şiirinde görülmüş, daha sonra şairler onun tarzında şiirler söylemişlerdir.²⁸

H. Ömer nezdinde şairlerin derecelendirmesinde Nâbigatu'z-Zubyânî, Zühayr'ın hemen ardından gelmekteydi. Şiiri İmru'ul-Kays'ın şiirinden daha üstündü. Çünkü Nâbiga'nın şiirlerinin düşünsel boyutu daha derindi ve şiirleri amaç bakımından daha şerefli ve yüce bir amaca yönelikti. Zaten şiirleri mantık, hikmet, doğru görüş ve tecrübe derinliği bakımından büyük oranda Zühayr'ın şiirleriyle uyuşmaktadır.

H. Ömer'in genel anlamda dinin ruhuna uygun, ahlaka aykırı düşmeyen şiirlere hayranlığının bir kanıtı da Nâbiga ile ilgili olarak nakledilen şu rivayettir: Gatafan kabilesinden bir grup H. Ömer'e gelince onlara "Şu beyiti söyleyen şairiniz kim" dedi ve şu beyti okudu:²⁹ [Tavîl]

حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرُكْ لِنَفْسِكَ رَيْبَةً وَلَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ لِلْمَرْءِ مَذْهَبٌ

Allah adına yemin ettim ve kalbinde hiç şüphe kalmadı. Zaten insanın Allah'tan başka gidecek yeri yok.

Topluluk, beytin Nâbiga'ya ait olduğunu söylemesi üzerine H. Ömer: "Peki şu beytin sahibi kim?" diye sordu ve şu beyti okudu:³⁰ [Tavîl]

²⁶ el-İsfahânî, Kitâbu'l-Egânî, c. VII, s. 123; Mecduddîn İbnu'l-Esîr, en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs, (خ س ف) mad, c. I, s. 294; ez-Zamahşerî, el-Fâ'ik, c. I, s. 343; İbn Manzûr, Lisânu'l-arab, (خ س ف) mad., c. X, s. 415.

²⁷ el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 94 ; İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve ş-su'arâ', c. I, s. 128.

²⁸ M. Murtazâ ez-Zebîdî, Tacu'l-arûs, (ف ق ر) mad., c. III, s. 475.

²⁹ Beyitler için bkz.: en-Nâbigatu'z-Zubyânî, Divân, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire (t.y.), s. 72; Kudâme b. Ca'fer, Nakdu's-şi'r, s. 24; İbn Abdi Rabbih, el-İkdu'l-ferîd, c. V, s. 270.

³⁰ Beyit için bkz.: en-Nâbigatu'z-Zubyânî, Divân, S. 38.

وَأِنْ خَلْتُ أَنْ الْمُنْتَأَى عَنْكَ وَاسِعٌ

فَأَنْكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي

Senden uzaklaşacak geniş bir alan olduğunu zannetsem de sen beni yakalayan gece gibisin.

Topluluk bu beytin de Nâbiga'ya ait olduğunu söylemesi üzerine Hz. Ömer "Peki şu beyit hangi şairinize aittir?" diye sordu ve şu beyti okudu:³¹ [Vâfir]

عَلَى وَجَلٍ تُظَنُّ بِي الظُّنُونُ

أَنْتَيْكَ عَارِيًّا خَلَقًا ثِيَابِي

Hakkımdaki bütün söylentilerden uzak, yırtık elbiseler içinde korkarak sana geldim.

Topluluk "Nâbiğa" cevabını verince Hz. Ömer "O, sizlerin en büyük şairinizdir"³² dedi.

Hz. Ömer bu sözüyle, sözlerinin güzelliği, şiirlerinin anlamı ve anlatımının gücü bakımından Nâbiga'nın güzel şiirlerini delil getirerek onu Gatafanlıların şairi ilan etmektedir. Zaten Nâbiga, arap kabileleri arasında söz ve anlam bakımından doğallığıyla şöhret bulmuş, panayırlarda düzenlenen şiir yarışmalarında hakem tayin edilen, hükmüne razı olunan, şiirin sultanı kabul edilen doğal bir şairdi. İbn Reşik, onun şiirinden bahsederken "Şiiri kusursuzdu. Çünkü yaşlılığında şiir söyledi ve çok geçmeden, bunamadan öldü" demektedir³³.

Daha önce Hz. Ömer'in Züheyr'i "şairlerin şairi" ilan ettiği rivayetlerle, Nâbiğa ile ilgili yer verdiğimiz son rivayetin görünüşte birbiriyle çeliştiği söylenebilir. Ancak rivayetlere dikkat edilirse, Hz. Ömer'e göre Nâbiğa, Gatafan kabilesi şairlerinin en büyüğü; Züheyr ise genel anlamda Arap şairlerinin en büyüğüdür.

2. Şiirin İslam'ın temel ilkelerine uygunluğu ve toplumsal hayata hizmeti

Hz. Ömer, İslam'ı ve Resulullah'ın davetini hicveden bir şiir duyduğunda hiddetlenir, öfkesi yüzünden belli olurdu. Bu yüzden, Bedir savaşında ölen müşriklerin ardından mersiyeler söyleyen Umeyye b. Ebi's-Salt'a ait bir şiiri okuyan birisini susturmuştur. Böylesine çirkin bir konuda şiir söyleyeni çeşitli cezalarla

³¹ Beyitler için bkz.: İbn Şebbe en-Numeyrî, Ahbâru'l-Medîneti'l-Munevvera (Tarihu'l-Medine), Dâru'l-Aliyyân, (t.y.), c. III, s. 4;

³² el-Kureşî, Cemhera, s. 73. İbn Sellâm'da yer alan rivayete göre Hz. Ömer, Nâbiga'yı şu beytinden dolayı Gatafan'ın en büyük şairi ilan eder:

ولست بمستيق أخا لا تلمه على شعث أي الرجال المهذب

İstisna etmeden, ardında kınamadık hiçbir kardeş bırakmadın. Hangi insan edepli ki?

el-Cumahî, a.g.e., c. I, s. 56.

³³ el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 99.

korkutmasına rağmen, şiir sebebiyle kesinlikle haktan sapma, batıla meyletme gibi bir konumda olmamıştır. Yine de İslam düşmanı müşrik şairlerden daha sonra Müslüman olanlara karşı kalbinde sürekli bir rahatsızlık ve hoşnutsuzluk hissetmiştir. Rivayete göre şair Ebû Şecere b. el-Hansâ' Müslüman olduktan sonra tekrar dinden döndü ve Müslümanlar aleyhine halkı kışkırtmak için şiirler söylemeye başladı. Bir beytinde şöyle demektedir:³⁴ [Tavîl]

فَرَوَيْتُ رُمَحِي مِنْ كَتِيبَةِ خَالِدٍ وَإِنِّي لَأَرْجُو بَعْدَهَا أَنْ أُعَمَّرَا

Mızrağımı Halit'in birliğinin kanıyla suladım. Bundan sonra uzun süre yaşamayı umuyorum.

Bu kışkırtmalarında başarısız olup, dinden dönenlerin büyük bir kısmının da yeniden İslam'a girdiklerini görünce istemeden de olsa Müslüman oldu. Hz. Ebu Bekir onun Müslümanlığını kabul ederek, diğer mürtet kabilelerle birlikte onu da affetti. Hz. Ömer halife olunca Ebû Şecere ona gelerek "Mü'minlerin emiri! Bana yardım et. Ben ihtiyaç sahibiyim" dedi. Hz. Ömer ona "Sen kimsin?" diye sorunca "Ben, Ebû Şecere b. el-Hansâ'yım" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer "Şu beyti söyleyen sen değil misin?" diyerek yukarıdaki beyti okudu, kafasına vurmak için kamçısını kaldırınca Ebû Şecere huzurundan kaçtı ve kabilesi Beni Suleym'e döndü.

Hz. Ömer'in halife olunca, Meysân'a vali olarak atadığı Nu'mân b. Adiyy'in şarap ve kadınlar hakkında söylediği şu şiir ona ulaştı:³⁵ [Tavîl]

أَلَا هَلْ أَتَى الْحَسَنَاءُ أَنَّ حَلِيلَهَا بِمِيسَانٍ يُسْقَى فِي زَجَاجٍ وَحَنَمٍ
إِذَا شَتَّتْ غَنَمَتِي دِهَاقِينَ قَرِيَّةٍ وَرَقَاصَةً تَجْثُو عَلَى كُلِّ مَنْسَمٍ
فَإِنْ كُنْتُ نَدْمَانِي فَبِالْأَكْبَرِ اسْقِنِي وَلَا تَسْقِنِي بِالْأَصْغَرِ الْمُتَلَمِّمِ
لَعَلَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَسُوؤُهُ تَنَادَمْنَا فِي الْجَوْسِقِ الْمُتَهْدِمِ

Güzel kadınlara kocasının Meysân'da kristal bardaklardan yeşil şarap testilelerinden içki içtiğini kim haber verir?

İstersem köyün ileri gelenleri ve rakkaseler ayağımı bastığımı her yere diz üstü çökerek önümde şarkı söylerler.

³⁴ Bu olay ve beyit için bkz.: Şeyh Ali Tantâvî, Kitâbu ahhâri Ömer (Siretu Umer), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1983, c. II, s. 518; İbn Şebbe, Tarihu'l-Medine, c. II, s. 765/765; el-Hasen el-Yûsî, Zehru'l-İkem fi'l-emsâli ve'l-hikem, I-III, Dâru's-sekâfe, Magrib 1981, c. III, s. 224.

³⁵ Beyitler için bkz.: Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtu'l-kübrâ, neşr. Julius Lippert, Leiden 1908, c. IV, s. 140; İbn Abdi Rabbih, el-Ikdu'l-Ferîd, c. V, s. 2573.

Eğer benim nedimim isen bana en büyük kadehle içki sun, küçük kadehle sunma.

Mü'minlerin emiri içkiyi kötü görebilir, bizler yerle bir olmuş bir sarayda kadeh arkadaşınız.

Hız. Ömer bu şiirin kendisini fazlasıyla üzdüğünü söyleyerek "Nu'man'a ilk ulaşan ona kendisini azlettiğimi söylesin" dedi. Af dilemek için Nu'man'ın huzuruna çıkmasına itibar etmeyen Hız. Ömer, Cahiliye dönemine ait bir gelenek olarak şiirde içki, kadın tasvirleri, kan davaları, eski düşmanlıklar gibi toplumsal düzeni bozacak unsurların yer almasını hoş görmemiş, şiirinde bu tür konulara yer verenleri gerektiği şekilde cezalandırmıştır.

Müşrik ya da Müslüman olmasına karşın Cahiliye ruhundan henüz kurtulamamış şairlere karşı tavizsiz tutumuna karşın, Hız. Ömer'in Müslüman olan ve İslam'ı güzel bir şekilde yaşayan şairlere, şiirlerinde Cahiliye dönemine ait İslam'ın ortadan kaldırdığı bazı simgeler bulunsan bile acır ve bağışta bulunurdu. Örneğin şair Hutay'e, Zeberkân b. Bedr'i hicvetmek için şu beyti söyler:³⁶ [Basît]

دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَرْحَلْ لِتُغَيِّبَهَا وَاقْعُدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي

Erdemli davranışları bırak, elde etmek için peşlerinden koşma, yerinde otur. Çünkü sen yiyecek ve giyinensin.

Zeberkân, onu Hız. Ömer'e şikâyet ederek yukarıdaki beyti okuyunca Hız. Ömer "Bu beyitte bir hiciv göremiyorum. Ancak o seni kınamıştır" dedi. Zeberkân itiraz ederek "Benim insanlığım sadece yemek yemek ve giyinmekten mi ibaret? Allah'a yemin olsun ki bundan daha kötü bir şekilde hicvedilmedim. İbnu'l-Furey'a (Hassân b. Sâbit)'e sor." dedi. Hassân gelince Hız. Ömer sordu: "Onu hicvettiğini mi düşünüyorsun" O da "Evet, ona çamur attı, ona pislik attı" dedi. Bunun üzerine Hutay'e'nin hapsedilmesini emretti.

Bu beyitte Zeberkân'a yönelik acı verici ve alaycı bir hiciv olduğunu Hız. Ömer biliyordu. Çünkü beyitte Zeberkân'ın bütün amacının yemek içmek ve giyinmekten

³⁶ el-Hutay'e, Dîvânü'l-Hutay'e, Thk. Hamdo Tammâs, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2005, s. 86; el-Cumâhî, s. 116; İbn Şebbe, Ahbâru'l-Medîne, Dâru'l-Aliyyân, c. II, s. 122. Hutay'e divânının bir başka tahkikli şerhinde beytin bazı kelimeleri şu şekilde yer almaktadır:

دَرِ الْمَائِرِ لَا تَذْهَبْ لِطَلْبِهَا وَالْجَلِيسُ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْإِكِلُ الْكَاسِي

Krş.: Dîvânü'l-Hutay'e, Thk. Nu'mân Emîn Tâhâ, Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır (t.y.), s. 206-207 ve 289-290. Hutay'e'nin bu kasidesinin hikayesi aktarıldıktan sonra beytin anlamı "Sen doymaya ve giyinmeye razı olansın" şeklinde verilmektedir. Abdurrahîm b. Abdurrahmân el-Abbâsî'nin Me'âhidu't-tansîs, Mısır 1274, s. 497'de beytin her iki varyantı birlikte yer almaktadır.

ibaret olduğu, onun gibilerin hedefi yüce insanlar gibi güzel ahlaklı olmak için çalışmasının gereksiz olduğu söylenmektedir. Ayrıca beyitte yer alan iki emir kipi ile bir nehiy (yasaklama) sözcüğünün belagat açısından küçümseme, alay ve hakaret anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Hutay'e'nin mecaz-ı akli yoluyla, fâiliyyet ilgisinden dolayı beyitte geçen “doyuran” ve “giydiren” anlamındaki iki ism-i fâili (الطاعم ، الكاسي)، ism-i mefulleri (مَطْعُوم ، مَكْسُوء) anlamında kullanarak “Başkasına muhtaç olarak otur, sen yedirilen ve giydirilen birisisin”³⁷ anlamını kastetmiş olması muhtemeldir ki, beyti bu anlamıyla, daha ağır bir hiciv ve hakaret içirmektedir. Zeberkân'ın Hutay'e'ye çok sert tepki göstermesinden beyti bu şekilde anladığı sonucunu çıkarabiliriz. Ancak Hz. Ömer, beytin anlamını çok iyi bildiği halde, sırf Hutay'e'ye karşı elinin güçlenmesi, aleyhinde bir delil olması için, bilmezden gelerek, yaşadığı dönemde şairlerin şairi olarak bilinen Hassân'a sormuştur. Kendisi şair olmadığı için, böyle davranarak adeta Hutay'e'nin hükmünü Hassân'a verdirmiştir. Bağışlanmasını dileyen Hutay'e, yalvarırcasına aşağıdaki beyitleri okuyunca Hz. Ömer ona acıdı, onu serbest bıraktı ve Müslümanları hicvetmemesi şartıyla ona üç bin dirhem verdi.³⁸ [Basit]

زُغِبَ الْحَوَاصِلُ لَا مَاءَ وَلَا شَجَرَ مَاذَا تَقُولُ لِأَفْرَاحٍ بِذِي مَرَحٍ
فَاغْفِرْ عَلَيْنَا سَلَامَ اللَّهِ يَا عَمْرُ أَلْقَيْتَ كَاسِيَهُمْ فِي قَعْرِ مُظْلِمَةٍ

Hiçbir ağaç ve su bulunmayan Zû Merah'taki tüyü bitmemiş civcivlere ne dersin?

Sen onların geçimini temin edeni karanlık bir kuyunun dibine attın. Ey Ömer! Bağışla, Allah'ın selamı senin üzerine olsun.

Hz. Ömer, şairlerin Kur'an-ı geri planda bırakacak şekilde şiirle meşgul olmalarından hoşlanmamakla birlikte, halife olarak şiir kültürünün koruyucusu olma sorumluluğunu hissetmiştir. Özellikle bu yeni dönemde ortaya çıkmış şiir faaliyetlerinin kaybolmamasına dikkat etmiştir.⁴⁰ Sanatlarını öğrendiği Cahiliye

³⁷ Alî el-Cârim ve Mustafâ Emîn, el-Belâgatü'l-vâdiha, Dâru'l-me'ârif, Mısır 1959, s. 116.

³⁸ Beyitler için bkz.: Dîvânü'l-Hutay'e, Thk. Nu'mân Emîn Tâhâ, Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır (t.y.), s. 208; el-Cumahî, s. 116-117; İbn Şebbe en-Numeyrî, Târîhu 'l-Medîne, c. III, s. 1-3.

³⁹ Beytin bazı varyantlarında ذِي مَرَحٍ kelimesi ذِي مَرَحٍ şeklinde geçmektedir ki bu takdirde kelime Gatafanlıların yaşadığı Necd bölgesinde bir yer adıdır. Muhtemelen Hutay'e'nin Hz. Ömer'in huzuruna çıkmadan önce çocuklarını bıraktığı yerdir. Bkz.: *Divân*, s. 208-209.

⁴⁰ Dursun Hazer, “Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri ve Şairleri”, İslami Araştırmalar, c. XVI, sayı: 3, 2003, s. 263.

şairlerinin yeni dönemde yazdıkları şiirlerden haberdar olmak, şiirin durumu ve mevkii hakkında bilgi sahibi olmak için zaman zaman valilerine mektuplar yazmıştır. Örneğin Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be'ye mektup yazarak Cahiliye döneminin ünlü şairleri Lebîd (öl. 35-38/665-669) ile el-Ağleb'in (öl. 21/642) Müslüman olduktan sonra söyledikleri şiirleri toplayarak kendisine göndermesini isteyince, el-Ağleb şu beyitle cevap verir: [Serî']

أَرْجُزًا سَأَلْتَ أَمْ قَصِيدًا فَقَدْ سَأَلْتَ هَيِّئًا مَوْجُودًا

Kısa bir şiir mi istiyorsun yoksa bir kaside mi? İsteddiğin kolay ve mevcuttur.

Lebîd ise “Allah bana şiirin yerine Bakara ve Âl-i İmrân surelerini verdi” diyerek bu iki sureyi okumuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer Lebîd'in bağışını 2000 dirheme çıkarmıştır.⁴¹

Bir defasında Hz Ömer, Zühre'ın şöyle dediğini işitti:⁴² [Hezec]

فَإِنَّ الْحَقَّ مَقْطَعُهُ ثَلَاثٌ يَمِينٌ أَوْ نِفَارٌ أَوْ جَلَاءٌ

Şüphesiz hakkı kesinleştiren üç delil vardır; yemin, mahkemeye başvurma ve suçu kabullenmedir.

Bunun üzerine bu sözü beğenen Hz. Ömer başını sallayarak “Tıpkı İslam'ın emrettiği gibi Zühre: “Haklılığı ispat eden üç şey vardır; bunlar yemin, mahkemeye başvurma ve delil demek istemektedir” demiştir.

Hz. Ömer'in yanında Abede b. Tabîb'in bir kasidesi okunurken, okuyucu şu beyti okur:⁴³ [Basit]

وَالْمَرْءُ سَاعٍ لِأَمْرِ لَيْسَ يُدْرِكُهُ وَالْعَيْشُ شُحٌّ وَإِشْفَاقٌ وَتَأْمِيلٌ

Kişi yakalayamayacağı bir şeyin peşinden koşar; zaten yaşam cimriliktir, acımadır ve umuttur.

Hz. Ömer bu beyti çok beğenir, yaşamla ilgili yapılan taksimin güzelliğinden “Yaşam cimriliktir, acımadır ve umuttur” sözlerini birkaç kez tekrarlar ve “Dünya

⁴¹ İbn Sellâm, Tabakât, c. I, s. 135-136; İbn Sa'd, Tabakâtu'l-kübrâ, c. 6, s. 33.

⁴² Zühre bu beyti sebebiyle “şairlerin hakimi” olarak adlandırılmıştır. Beyit için bkz.: Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Divân, s. 18; el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 55.

⁴³ Abede b. Et-Tabîb, Divân, Thk. Yahyâ el-Cubûrî, Dâru't-terbiye, 1971, s. 11; Ebû Usmân Amr b. Bahr el-Câhız, el-Beyân ve't-tebyîn, Thk. Abdusselâm Hârûn, Mısır 1950, c. I, s. 241. Tahkikli divanında bu beytin başında yanlışlıkla “ويعجب” kelimesi eklenmiştir. Ancak bu durumda beytin bahri ve vezni bilinen aruz vezinlerinden birisine uymamaktadır.

bunun üzerine kuruludur”⁴⁴ der.

Hashâsoğullarının kölesi Suhaym Hz. Ömer’e gelerek şu beyti okudu:⁴⁵
[Tavîl]

عُمَيْرَةٌ وَدَّعَ أَنْ تَجْهَزَتْ غَادِيَا كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيَا

Sevgili Amra! Sabah erkenden yola çıkmak için hazırlanmışsan veda et. İnsana yasaklayıcı olarak yaşlılık ve İslam yeterlidir.

Bunun üzerine Hz. Ömer, “Eğer İslam’ı yaşlılıktan önce söyleseydin seni mükâfatlandırırdım” dedi.⁴⁶

Birçok şairin şiirini ezbere bilen Hz. Ömer, şiirleri söyleniş maksatları dışında başka bir amaca yönlendirme becerisine, bir şiiri başka hiç kimsenin yorumlamadığı şekilde yorumlama gücüne, şiirden başkalarının çıkaramadığı anlamlar çıkarma me-
lekesine sahipti. İbn Reşîk’in naklettiği şu rivayet bu gerçeği desteklemektedir:

Aclânoğulları, geceleyin kapılarını çalan misafirlerine yemek ikram etmekteki hizmetlerinden dolayı bu isimle bilinirlerdi ve bu isimleriyle de övünürlerdi. Ancak Şair Necâşi onları hicvedince öfkelenerek ona sövdüler ve onu şikâyet etmek üzere Hz. Ömer’in huzuruna çıktılar. “Ey Mü’minlerin Emiri! O bizi çok çirkin bir şekilde hicvetti” dediler. Hz. Ömer sordu: “Ne dedi”. Bunun üzerine Necâşi’nin kendileri hakkındaki şu beytini okudular:⁴⁷ [Tavîl]

إِذَا اللَّهُ عَادَى أَهْلَ لُؤْمٍ وَرَقَةٍ فَعَادَى بَنِي الْعَجْلَانِ رَهْطَ ابْنِ مُقْبِلٍ

Allah şerli ve zayıf bir topluluğa düşmanca davranırsa, İbn Mukbil’in topluluğu olan Aclanoğullarına düşmanlık eder.

Bunun üzerine Hz. Ömer: “O size beddua etmiş. Belki de kabul olunmaz” dedi. Aclânoğulları ise “Hakkımızda şunu da söyledi” diyerek aynı kasidenin ikinci beytini okudular: [Tavîl]

⁴⁴ İbn Abdi Rabbih, el-İkdu’l-ferîd, c. V, s. 281.

⁴⁵ Suhaym Abdi Beni’l-Hashâs, Divân, Tah. Abdulaziz el-Mîmî, Dâru’l-Kutubi’l-Mısıryye, Kahire 1950, s. 16; Ebu’l-Ferec el-İsfahânî, Kitâbu’l-Eğânî, c. 3, s. 20; el-Câhîz, el-Beyân ve’t-Tebyîn, c. I, s. 72.

⁴⁶ Beyitte geçen عُمَيْرَةٌ kelimesi bayan ismi olan عُمَيْرَةُ’nın ismu tasgiridir. Suhaym’ın efendisi Ebû Ma’bed’in kızıdır. Rivayet için bkz.: Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, Hizânetu’l-edeb ve lubb lubâbi lisâni’l-Arab, Tah. Abdusselâm M. Hârûn, el-Hey’etü’l-Mısıryyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, Kahire 1979/1399, c. I, s. 267 ve c. II, s. 104;

⁴⁷ Şiir ve tahriri için bkz.: en-Necâşi el-Hârisî, Dîvân, Thk.: Sâlih el-Bekârî ve diğerleri, Muessesetu’l-Mevâhib, Beyrut 1999, s. 52; el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 52.

فَبَيْلَةٌ لَا يَغْدِرُونَ بِذِمَّةِ وَلَا يَظْلُمُونَ النَّاسَ حَبَّةَ خَرْدَلٍ

Küçücük bir kabiledir onlar. Ne verdikleri sözü bozarlar, ne de insanlara hardal tanesi kadar haksızlık ederler.

Hiz. Ömer: “Keşke ben de bunlardan birisi olsam”, bir başka rivayette de “Keşke Hattaboğulları da öyle olsa” dedi. Aclânoğulları şiirin devamını okuyarak, Necâşî’nin kendileri hakkında şu beytini okudular: [Tavil]

وَلَا يَرِدُونَ الْمَاءَ إِلَّا عَشِيَّةً إِذَا صَدَرَ الْوَرَادُ مِنْ كُلِّ مَنْهَلٍ

Su almaya da ancak karanlık çöktükten ve bütün pınarların başındaki insanlar ayrıldıktan sonra gelirler.

Hiz. Ömer “Akşam vakti kalabalık daha azdır” dedi. Aclânoğulları, Necâşî’nin haklarında şu beyti de söylediğini dediler: [Tavil]

تَعَافُ الْكِلَابُ الضَّارِيَاتُ لِحُومِهِمْ وَتَأْكُلُ مِنْ كَعْبِ بْنِ عَوْفِ بْنِ نَهْشَلٍ

Vahşi köpekler onların etlerini yerler. Nehşel oğlu Avf oğlu Ka’b’ın etini yerler.

Hiz. Ömer: “Köpeklerin onun etini yemesi kayıp olarak yeter” dedi. Bir başka rivayette ise “Köpeklerine iyilik yapmışlar, ölümlerini zayı etmemişler” dedi. Aclânoğulları Necâşî’nin şu beytini de okudular: [Tavil]

وَمَا سُمِّيَ الْعَجَلَانِ إِلَّا لِقَوْلِهِمْ خُذِ الْقَعْبَ وَاخْلُبْ أَيُّهَا الْعَبْدُ وَاعْجَلِ

Aclânoğulları, sırf “Ey köle, kovayı al ve çabucak süt sağ” dedikleri için bu isimle adlandırıldılar.

Hiz. Ömer: “Hepimiz birer köleyiz. Kavmin efendisi onlara hizmet edendir” dedi. Aclânoğullarının Necâşî’nin kendilerini hicvettiğinde ısrar etmesi üzerine Hiz. Ömer “Ben öyle bir şey görmüyorum” dedi. Bunun üzerine “Hassân b. Sâbit’e sor” dediler. O da ona sordu. Hassân ise “Onları hicvetmedi, ancak sataştı” dedi.

Hiz. Ömer’in şiirden etkilendiği ve güzel şiire olan sevgisi insanlar arasında yayılınca, halifeliliği döneminde ihtiyaç sahipleri ihtiyaçlarının hemen giderilmesi için, isteklerini şiirle veya şiirsel bir üslupla halifeye bildirmeye başladılar. Rivayete göre yaşı ilerlemiş bir ihtiyar olan Umeyye b. Harsân b. el-Esker, oğlu Kilâb cihat için orduya katılıp, uzun süre geri dönmeyince zor durumda kalır ve Hiz. Ömer’e gelerek şu şiiri oku:⁴⁸ [Vâfir]

⁴⁸ Beyitler için bkz.: el-Cumahî, c. I, s. 191; Abdurrahmân eş-Şirkâvî, el-Fârûk Umer b. el-Hattâb, Merkezu’l-ehâm, Kâhire 1987, s. 192-193.

كِتَابِ اللَّهِ لَوْ قَبِلَ الْكِتَابَا	لِمَنْ شَيْخَانِ قَدْ نَسَدَا كِلَابَا
فَلَا وَأَبِي كِلَابٍ مَا أَصَابَا	أُنَادِيهِ فَيُعْرِضُ فِي إِبَاءِ
كَبَاعِي الْمَاءِ يَتَّبِعُ السَّرَابَا	فَإِنَّكَ وَابْتِغَاءُ الْأَجْرِ بَعْدِي
وَأُمُّكَ لَا تُطِيقُ لَهَا شَرَابَا	تَرَكْتَ أَبَاكَ مُرْعَشَةً يَدَاهُ
عَلَى بَيْضَاتِهَا ذَكَرْتُ كِلَابَا	إِذَا غَنَّتْ حَمَامَةٌ بَطْنَ وَجْ

Kilâb, keşke kitabın hükmünü kabul etseydi. Onu arayan iki yaşlının Allah'ın kitabından başka kimi var?

Onu çağırıyorum, o ise reddederek yüz çeviriyor. Babasına yemin olsun ki o doğru yapmadı.

Sevap kazanmak için beni bırakıp gittin. Tıpkı su bulmak için serabın peşinden giden gibi.

Babanı elleri titrerken bıraktın, annen su bile içemiyor.

Yumurtaları üzerinde karnı aç güvercin öttüğünde, annesi Kilâb'ı hatırladı.

Hiz. Ömer ona “Bu şikâyet neden?” diye sorunca yaşlı adam şu cevabı verdi: “Kilâb, ardında kendilerine bakacak kimsesi olmayan yaşlı anne ve babasını bırakarak cihat ordusuyla birlikte Şam’a gitti.” Bunun üzerine Hiz. Ömer ne dediği anlaşılmayacak şekilde ağladı ve ordu komutanı Yezid b. Ebî Süfyân’a mektub yazarak, Kilâb’ı kendisine göndermesini istedi.⁴⁹ Gelince ona emretti: “Ölmeden önce anne ve babana iyi davran”

Zaman zaman Medine sokaklarında dolaşan Hiz. Ömer okunan bir şiir duyunca onu dinlemek üzere beklerdi. Bir defasında bir kadının şu beyitleri okuduğunu duydu:⁵⁰ [Tavîl]

نَقَاحَ فِتْلِكُمْ عِنْدَ ذَلِكَ قَرَّتْ	فَمِنْهُمْ مَنْ تُسْقَى بِعَذْبٍ مُبَرَّدٍ
أَجَاجٍ وَلَوْ لَا خَشْيَةُ اللَّهِ فَرَّتْ	وَمِنْهُمْ مَنْ تُسْقَى بِأَخْضَرِ آجِنٍ

Bazı kadınlar var ki soğuk, serinletici ve tatlı su ile sulanırlar. İşte onlar o zaman mutludurlar.

Bazıları ise yeşilimsi, acı ve tuzlu su ile sulanırlar. Allah’tan korkuları olmasaydı

⁴⁹ el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 58.

⁵⁰ Beyitler için bkz.: Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, Uyûnu’l-ahbâr, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut 1418, c. II, s. 222.

kocalarından kaçarlardı.

Hız. Ömer kadının maksadını anlayarak hemen kocasına haber gönderdi. Onun da karısından hoşnut olmadığını anlayınca, karısını boşaması karşılığında onu beş yüz dirhem veya ganimet cariyelerinden birisini tercihte muhayyer bıraktı. O ise dirhemleri tercih ederek karısını boşadı.

Sıradan bir insanın işittiğinde önem vermeyeceği, aldırmayacağı bu iki beyit Hız. Ömer gibi sembolik dile vakıf, şiir ve edebiyatta bilgi sahibi birisi tarafından işitilince farklı anlamlar ifade etmektedir.

Yine bir gün Hız. Ömer Medine’de evler arasında gezinirken bir kadının şu beyitleri okuduğunu duydu:⁵¹ [Tavîl]

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ تَسْرِي كَوَاكِبُهُ وَأَرَقَّتِي أَنْ لَا خَلِيلَ إِلَّا عِبُهُ
فَوَاللَّهِ لَوْلَا اللَّهُ تُخْشَى عَوَاقِبُهُ لَزُلْزَلَ مِنْ هَذَا السَّرِيرِ جَوَانِبُهُ

Yıldızları akıp giden bu gece çok uzadı, oynasağam bir dostumun olmaması beni uykusuz bıraktı.

Allah’a yemin olsun ki eğer O’nun azaplarından korkulmasaydı bu yatağın her tarafı sarsılırdı.

Çevresindekilere kadının durumunu soran Hız. Ömer’e kadının kocasının bir yıldır mücahitlerle birlikte savaşta olduğu haber verilince, hemen kızı ve mü’minlerin annesi Hız. Hafsa’ya sordu: “Bir kadın kocasının yokluğuna ne kadar sabredebilir?” Kızının “yüz yirmi gece (yani dört ay)” demesi üzerine, kocasına izin verilerek karısının yanına gönderilmesi ve mücahitlerin eşlerinden dört aydan fazla uzak kalmaması emrini verdi.

3. Sanatsal ve estetik boyut

Hız. Ömer, yaşadığı dönemde fasih Arapçayı kurallarına uygun olarak en güzel konuşanlardan birisiydi. Fıtratı itibarıyla fesahat ve belagat şartlarını taşımaktaydı. Muhatabının durumuna ve konuşma bağlamına uygun olarak kullanacağı kelimeleri seçmede son derece yetenekliydi. Arapçanın özelliklerini, Arapların

⁵¹ Beyitler için bkz.: Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, el-Musannef, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut 1983, c. 7, s. 151, Hadis no: 12593; İbn Ebi’d-Dunyâ el-Bagdâdî, Kitâbu’l-‘iyâl, Thk. Necm Abdurrahmân Halef, Dâru İbn el-Kayyim, Riyâd 1990, c. II, s. 684; Cemâlu’d-dîn Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî, Tarîhu Umer b. el-Hattâb, Dâru ihyâ’i ulûmi’d-dîn, Tah. Usâme Abdulkerîm er-Rifâ’î, Dimeşk 1394, s. 100; Celâlu’d-dîn Abdurrahmân es-Suyûtî, ed-Durru’l-mensûr fî tefsîri’l-me’sûr, Daru’l-Fikr, Beyrut 1983, c. I, s. 653; es-Suyûtî, Tarîhu’l-hulefâ’, Dâru İbn Hazm, s. 113, 115; İbn Şebbe, Târîhu’l-Medîne, s. 328-329; eş-Şirkâvî, el-Fârûk, s. 84; Mevcân, Divânu Umer, s. 267.

Arapçayı kullanım alışkanlıklarını çok iyi bilmekteydi. Bu özelliğinden dolayı, bazı olaylar üzerine Hz. Ömer'in ağzından dökülen bazı cümleler, Allah Teala tarafından bir süre sonra o olayla ilgili indirilen ayetlerde aynen tekrarlanmıştır. Kendisinden nakledilen şu sözler onun dilbilgisi ve dili kullanma becerisini açıkça ortaya koymaktadır:

İbn Ebî Hâtim Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın naklettiği bir rivayete göre bir Yahudi Hz. Ömer'le karşılaşınca ona "Sizin arkadaşınızın (Hz. Muhammed) kendisinden bahsettiği Cebrail bizim düşmanımızdır" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mikail'e düşman ise, şüphesiz Allah kâfirlerin düşmanıdır" dedi. Hemen ardından inen ayetlerde Hz. Ömer'in sözleri aynen yer aldı.⁵²

Oğlu İbn Ömer'den naklettiğine göre Hz. Peygamber, Hz. Ömer hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah Hakk'ı Ömer'in dilinde ve kalbinde yaratmıştır."⁵³ Bu hadisi Hz. Ömer'in kalbinden geçen şeyler, dilinden dökülen sözler haktır, doğrudur, yaptıkları Allah ve Resulünün iradesi doğrultusundadır şeklinde anlamak mümkündür. Bir başka rivayette de "İnsanların başına bir iş geldiğinde bir şeyler söylerler, Ömer ise farklı bir şey söyler. Hemen ardından inen ayetlerde Ömer'in sözleri onun söyledikğine yakın bir şekilde yer alırdı."⁵⁴

Buhârî ve diğer meşhur hadis kitaplarının Enes (R.A.)'tan yaptıkları bir rivayete göre Hz. Ömer şöyle dedi: "Üç yerde sözüm, Rabbimin sözüyle uydu. Allah Resulüne "Keşke İbrahim makamını namazgâh edinsek" dedim, ardından Bakara suresi 125. Ayet "وَآتَاكَم مِّنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى" indi. Yine Allah Resulüne "Senin eşlerinin huzuruna takva sahipleri de giriyor, günahkârlar da giriyor. Keşke onlara örtünmelerini emretsen" dedim, hemen ardından örtünmeyi emreden ayet indi. Eşleri kıskançlık duygusuna kapılarak Hz. Peygamber'in huzurunda toplandılar. Onlara dedim ki: "Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona sizin yerinize sizden daha hayırlılarını verir." Hemen ardından inen Tahrim suresi 5. Ayette "عَسَىٰ رَبُّهُ إِنِّ طَلَقَنَّ أَنَّ يُبْدِلَهُ" sözlerim Allah tarafından tekrarlandı."⁵⁵

⁵² Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 98. Ayet. Rivayet için bkz.: es-Suyûfî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, el-İtkân fî ulûmî'l-Kur'an, Merkezu'd-dirâsâtî'l-Kur'âniyye, Mekke (t.y.), c. I, s. 230.

⁵³ et-Tirmizî, es-Sünen, Kitâbu menâkibi Ömer b. el-Hattâb, VI, 57.

⁵⁴ et-Tirmizî, a.g.e., IV, 57.

⁵⁵ Buhârî, Sahîh, Kitâbu't-tefsîr, 4483; Ayrıca bkz. 406 ve 4916; Aynı hadis Müslim'de "Üç yerde sözüm Rabbimin sözüyle uydu; örtünme konusunda, Bedir esirleri konusunda ve İbrahim makamı konusunda" şeklinde yer alır. Bkz. Müslim, Sahîh, Kitâbu fedâ'ili's-sahâbe, IV, 1865. Aynı hadisi Nesâî, Bakara suresi tefsirinde (1/184), hadis no: 18, sahih bir isnatla nakleder. Tirmizî de Bakara suresi tefsirinde hasen ve sahih olarak nakleder. Bkz. Hadis no: 2959, 2960.

Sahih hadis mecmualarındaki bu ve benzeri sözleri, Allah'ın Hz. Ömer'i onurlandırmak, şanını yüceltmek için onun sözlerini aynen tekrarlaması şeklinde anlamaktansa, Hz. Ömer'in sağlam dil zevki ile bağlantı kurarak, muhatabın konumuna ve içinde bulunduğu duruma uygun olarak söz söylemek demek olan belagat ve fesahat şartlarını taşıdığından, onun ağzından dökülen fasih ifadelerin ve Arapça formunun Allah tarafından vahiyde esas alındığı şeklinde yorumlamak kanaatimizce daha doğrudur.

Herim b. Sinan'ın kızı Hz. Ömer'in huzuruna çıkınca Hz. Ömer ona “Güzel övgüleri için baban Züheyr'e ne verdi” diye sordu. Kız ise: “Babam ona zayıf bir at, cılız bir deve, solgun bir elbise ve çok para verdi” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer “Sizin ona verdikleriniz yok oldu. Ancak onun size verdiğini ne zaman eskitebilir, ne de asırlar yok edebilir”⁵⁶ dedi. Züheyr'in oğluyla karşılaşan Hz. Ömer ona “Herim b. Sinan'ın babana giydirdiği gösterişli elbiselere ne oldu?” diye sorunca “Eskidiler” cevabını aldı. Bunun üzerine “Herim'in babana giydirdiği elbiseler eskidi, ancak babanın ona giydirdiklerini zaman eskitemeyecek” dedi⁵⁷.

Hız. Ömer çağdaşı şairleri soruşturur, onlarla ilgili bilgi toplardı. Yanında bir şairin ismi geçince onun ismini, künyesini, lakabını, bedensel özelliklerini ve ahlakını sorardı. Böyle yapmakla şairin kişisel ve sosyal özelliklerinden şiiri hakkında tümevarım yoluyla bir takım bilgilere ulaşmak istiyordu. Bir gün Hız. Ömer sabah namazını kılmak üzere uyandı ve Mescid-i Nebî'ye gitti. Mescide girince kısa boylu, şaşı, beli yay gibi bükülmüş, elinde kalın bir baston bulunan birisini gördü. Ona “Sen Mütemmim b. Nuveyre misin?” diye sordu. O da “Evet, Mü'minlerin emiri” dedi. Hız. Ömer “Bana böyle tasvir edilmiştin. Bana kardeşin Mâlik için söylediğin mersiyelelerini oku” dedi. Bunun üzerine Mütemmim mersiyelelerini okumaya başladı. [Tavîl]

وَكُنَّا كَنَدَمَانِي جَذِيمَةً جَقْبَةً
فَلَمَّا تَفَرَّقْنَا كَانِي وَمَالِكًا
مِنَ الدَّهْرِ حَتَّى قِيلَ لَن نَنصَدَّعَا
عَلَى طُولٍ وَصُلٍ لَمْ نَبْتَ لَيْلَةً مَعَا

Bir süre ikimiz Cezîme'nin⁵⁸ iki nedimi gibiydik. Hatta hiç ayrılmayacağımız

⁵⁶ Nâbigatu'z-Zubyânî, Dîvân, s. 16; Kudâme b. Ca'fer, Nakdu's-Şi'r, s. 25; el-Kureşî, s. 72; el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 81; İbn Abdi Rabbih, el-Ikdu'l-ferîd, c. V, s. 292. Ayrıca bkz. İbn Şebbe, Târîhu'l-Medîne, c. III, s. 5; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, c. IV, s. 82.

⁵⁷ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Divân, Sa'leb şerhi, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, (t.y.), s. 10; el-Kayrevânî, el-Umde, c. I, s. 81.

⁵⁸ Cezîme el-Ebraş, Cahiliye döneminde önde gelen arap krallarından biri, aynı zamanda Mütemmim'in kardeşi Mâlik'in katilidir. İki nedimi ise Fâric b. Ka'b b. el-Kayn'ın iki oğlu olan Mâlik ve Ukayl'dir. Hayatı için bkz.: İbn Hazm Ebû Muhammed b. Ali, Cemheratu ensâbi'l-arab,

söylenirdi.

Ayrıldığıımızda, uzun bir süre birlikte olmamıza rağmen sanki ben ve Mâlik birlikte bir gece geçirmemiş gibiydik.

Beyitlerini okuyunca Hz. Ömer “Allah’a yemin olsun ki işte mersiye budur. Ben de kardeşim Zeyd’in ardından senin kardeşin hakkında söylediğin mersiyeler gibi mersiyeler okuyabilmek için şair olmak isterdim” dedi. Mütemmim ise “Ey Mü’minlerin emiri! Kardeşimin ölümü, kardeşinizin ölümü gibi inançlı iken olsaydı onun ardından hiç ağıt yakmazdım.” Bu söz üzerine Hz. Ömer “Kardeşimin ölümünden dolayı hiç kimse bana Mütemmim gibi taziye de bulunmadı”⁵⁹ dedi.

Mütemmim b. Nüveyre’nin önemli kasidelerini incelediğimizde en güzel beyitlerinin Hz. Ömer’in hoşuna giden bu iki beyit olduğunu görüyoruz. Bu ise Hz. Ömer’in sağlam bir edebî zevke, sözlerin anlam ve maksatlarını derinlemesine düşünce gücüne ve hassas bir duyuşa sahip olduğunun delilidir.

Hz. Ömer güzel bulduğu şiirleri ezberler ve zor durumda kaldığında hasmına karşı okuyarak bu şiirleri adeta birer delil gibi kullanırdı. Halife olduktan sonra zengin ancak cimri birisi olan Furât b. Zeyd el-Leysî onun huzuruna girdi. Kafası çalışan, ilim sahibi ve görüşüne başvurulmuş Araplardan birisiydi. Bu esnada Hz. Ömer Ensar ve Muhacirlere bir şeyler dağıtıyordu. Furât’a “Ey Furât! Şu beyitler kimin” dedi ve beyitleri okudu:⁶⁰ [Recez]

وَالْعَيْنُ يُغْضِبُهَا الْكَرِيمُ عَلَى الْقَدَى	الْفَقْرُ يُزْرِى بِالْفَتَى فِي قَوْمِهِ
أَنَّ الْبَخِيلَ يَصِيرُ يَوْمًا لِلثَّرَى	وَالْمَالُ جُدُّ بُضُولِهِ وَلَتَعْلَمَنَّ

Fakirlik toplumda genci rezil eder. Gözüne çöp kaçan cömert gözüne sinirle-
nir.

Paranın artanını cömertçe harca ve bil ki cimri bir gün toprağın olacaktır.

Furat: “Bilmiyorum, Mü’minlerin emiri. Ancak şu beyitlerin sahibi Zubey’a oğullarının kardeşinin insanlığın en büyük şairi olduğunu biliyorum” dedi ve şu beyti okudu:⁶¹ [Muzârî’]

Tah. Abdusselâm M. Hârûn, Dâru’l-Meârif, Kahire 1982, s. 379; el-İsfahânî, Kitâbu’l-Eğânî, c. 15, s. 305-311.

⁵⁹ el-Cumahî, c. I, s. 209.

⁶⁰ Beyitler için bkz.: İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe, Thk. Ali M. el-Becâvî, Dâru’l-Ceyl, Beyrût 1412, c. 5, s. 383-384; ez-Zubeyr b. Bekkâr (öl. 256 h), El-Ahbâru’l-muvaffakiyyât, Thk.: Sâmî Mekki el-Ânî, Âlemu’l-Kutub, Beyrût 1416/1992, s. 501-502.

⁶¹ ez-Zubeyr b. Bekkâr, el-Ahbâru’l-muvaffakiyyât, s. 501.

وَلَا يَبْقَى الْكَثِيرُ مَعَ الْفَسَادِ

وَإِصْلَاحُ الْقَلِيلِ تَزِيدُ فِيهِ

Az parayı düzgün kullanırsan onu artırırısın. Zaten çok parayı düzgün kullanmazsan elinde bir şey kalmaz.

Bunun üzerine Hz. Ömer Haşr suresinin 9. Ayetini okudu. “Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir” Furât ise cevaben şu ayeti okudu: “Saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.” (İsra 27) Hz. Ömer: “Harcama israf ve cimrilik arasında normal olmalı.” dedi ve ekledi. “Ey Furât, Allahtan kork. Bil ki malından ancak Allah yolunda harcadığın senindir. Ey Furât! Dilencinin karnını doyur. Allah’a dua etmekte hızlı ol. Şüphesiz Allah cömerttir; cömertliği de cömerdi de sever. Cimrilik ne kötü bir Müslüman özelliğidir. Furât! Şu beyitleri söyleyen kim?” dedi ve şu beyitleri okudu:⁶² [Tavîl]

رَأَيْتُ الْغَنَى وَالْفَقْرَ سَيَّانَ فِي الْقَبْرِ
وَلَا تَتْرُكُ الْأَيَّامَ مَنْ كَانَ ذَا وَفْرِ
إِذَا حَلَّ بِي يَوْمًا جَلِيلٌ مِنَ الْأَمْرِ

سَابَدُلُ مَالِي لِلْعَفَاةِ فَإِنِّي
بِمَوْتِ أَخِي الْفَقْرِ الْقَلِيلِ مَتَاعُهُ
وَلَيْسَ الَّذِي جَمَعْتُ عِنْدِي بِنَافِعٍ

Paramı fakirlere harcayacağım; çünkü ben zenginlik ve fakirliğin kabirde aynı olduğunu anladım.

Malı az fakir de ölüyor; günler bolluk içinde yaşayanda bir şey bırakmıyor.

Ölüm emri bir gün bana geldiğinde yanımda biriktirdiğimin bana hiç faydası yoktur.

Furât bilmediğini söyleyince Hz. Ömer: “Bu, kardeşin Kasâme b. Zeyd’in şiiridir. Furât “Bunu bilmiyorum” deyince Hz. Ömer: “Bu şiir onundur. O bana okudu, ben de ondan aldım. Bu şiirde sana bir ibret var” dedi. Bunun üzerine Furat: “Ey mü’minlerin emiri! Allah seni başarılı kılsın, doğru yoldan ayırmasın! Sen iyiliği emrettin, iyilik yapmaya teşvik ettin” dedi ve malının büyük bir kısmını bağışladı.

Bu anlatılanlardan sonra Hz. Ömer’in edebi eleştiriyile ilgili koyduğu hükümleri şöylece özetleyebiliriz:

Öncelikle Hz. Ömer, Arapça öğrenmenin kalpleri kararlı kıldığı ve insandaki insani özellikleri kuvvetlendirdiği görüşündedir. Bu nedenle de Arapça’yı sadece bir dil olarak değil; ahlakî bir değer olarak görmektedir. Çünkü Arapça Kur’an-ı Kerim’in dilidir. Onun “Şiir rivayetinin kişinin üstün ahlakının bir delili olduğu”

⁶² ez-Zubeyr b. Bekkâr, el-Ahbârü’l-muvaffakiyyât, s. 502.

görüşü de onun şiire bakışını desteklemektedir. Ona göre kaliteli bir şiir insanların kalplerini yumuşatabilecek, gönüllerini alacak, şefkat ve merhametlerini kazandıracak bir etkiye sahiptir.

Hız. Ömer'e ait şiirle ilgili özlü sözler de bulunmaktadır ki bunlar eleştirmenler tarafından şiir eleştirisiyle ilgili ilk görüşler kabul edilmektedir. Şairler arası üstünlük tartışmaları bağlamında, iyi bir şiirle kötüsünü birbirinden ayırma melekesine güvenerek verdiği hükümleri sağlam bir delile dayandırarak açıklaması ondan önceki eleştirmenlerde örneklerine rastlayamadığımız bir uygulamadır.

Nâbigatü'z-Zubyânî ve el-A'sâ gibi şiir bilgisine itibar edilerek şiir yarışmalarına hakem tayin edilen şairlerin, şairlerin şiirlerini dinledikten sonra verdikleri hükümler sebep-sonuç ilişkisi bağlamında izah edilemeyen, anlık ve kişisel hükümler olarak görülürken; Hız. Ömer'in hükümlerini sağlam gerekçelere dayandırması, dini hassasiyet ve güzel ahlak gibi evrensel değerleri hükümlerinde temel edinmesi, eleştirel ilkelerin sadece ona ait olmayıp, toplumun bir kesiminin görüşünü yansıttığı kanaatini uyandırmaktadır. Onun İmru'ul-Kays ile ilgili "Arap şiirinin öncüsü ve Cahiliye dönemi şairlerinin sultanı olduğu hükmünü "çünkü o şiir pınarını coşturdu, suyunu bollaştırdı. Şairlere yeni yöntem ve üsluplar gösterdi. Onlara şiir manalarını öğretti. Şiire yeni türler ve yeni konular kazandırdı. Şairler de onun izinden yürüdüler" gibi sebeplere dayandırması, Hız. Ömer'in yaşadığı dönemdeki bütün şairlerin şiirleri, amaçları, sanatları konusunda bilgi sahibi olduğunun delilidir. Bunu sadece Arapça bilgisiyle ilişkilendirmek mümkün değildir. Yine onun Zühayr'ı "şairlerin şairi" nitelemesine dayanak olarak ortaya koyduğu "çünkü o sözleri birbirine karıştırmaz, şiirinde yadırganan kelimeler kullanmaz ve bir insanı sadece onda bulunan özelliklerle över" ilkeleri sadece söz dizini ve anlamla ilgili olmayıp dini-ahlaki eleştiri kapsamında incelenebilecek ilkelere.

Hız. Ömer'in bu sözleri bir şiirin en güzel şiir veya şairinin en iyi şair seçilmesinin sebeplerini ayrıntılı olarak vermesi bakımından bizlere ulaşan en eski edebî tenkit hükümlerini içermektedir. Eskiliğine rağmen edebiyatın kendisiyle ölçülebileceği uygun ölçütler ortaya koymaktadır. Bu ölçütlerin temelinde şiirin temel şartları olan üslup ve mana bulunmaktadır. Hız. Ömer'in edebî eleştiri alanında koymuş olduğu bu kıstaslar Arap edebiyatının başlangıcından günümüze kadar edebî eleştirisinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu bakımdan onun Zühayr'ın şiiri hakkında söylediği sözler hem ilk edebî eleştiri kriteridir, hem de edebiyata objektif bakışın ilk esaslarıdır.

Hız. Ömer, şiir ve şairler hakkındaki hükmünü, şiir bilgisine ve edebî zevke sahip diğer edebiyatçılarla fikir alış verişinde bulunduktan sonra vermektedir.

Gelişi güzel, rastgele hüküm vermek yerine naslardan ve delillerden yola çıkarak, tarihi gerçeklere dayanarak hüküm vermektedir. Züheyr'in şairliği konusunda Gatafanlılarla yaptığı konuşma bunun delilidir. Zaten Züheyr'in şiirlerinin neredeyse tamamının korunarak günümüze kadar ulaşması, diğer birçok şairin şiirleri gibi unutulmaması, Hz. Ömer'in verdiği hükmün doğruluğunun kanıtıdır.

Kaynakça

- Abdullah b. Muhammed el-Humeyyid, "Umeru'bnu'l-Hattâb Radiyallahu anhu el-edîbu'n-nâkid", el-Beyâdir, Sayı. 37, yıl: 1423/2002, s. 13-26.
- Abdurrahîm b. Abdurrahmân el-Abbâsi, Me'âhidu't-tansîs alâ şevahidi't-Telhîs, Mısır 1274.
- Abdurrahmân eş-Şirkâvî, el-Fârûk Umer b. el-Hattâb, Merkezu'l-ehrâm, Kâhire 1987.
- Abede b. Et-Tabîb, Dîvân, Thk. Yahyâ el-Cubûrî, Dâru't-terbiye, 1971.
- Ali Tantâvî, Kitâbu ahhârî Ömer (Siretu Umer), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- Alî el-Cârim ve Mustafâ Emîn, el-Belâgatu'l-vâdiha, Dâru'l-me'ârif, Mısır 1959.
- Avad Hamd el-Kuveyzî, el-Mustalahu'n-nahvî neş'etuh ve tetavvuruh, Dîvânu'l-matbûâtî'l-câmiyye, 2. Bs. Cezayir-1983.
- el-Bagdâdî, İbn Ebi'd-Dunyâ, Kitâbu'l-'iyâl, Thk. Necm Abdurrahmân Halef, Dâru İbn el-Kayyim, Riyâd 1990.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddin Abdurrahman, Târîhu Umer b. el-Hattâb, Dâru ihyâ'i ulûmi'd-dîn, Tah. Usâme Abdulkerîm er-Rifâî, Dimeşk 1394.
- Dursun Hazer, "Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri ve Şairleri", İslami Araştırmalar, c. XVI, sayı: 3, 2003, s. 359-364.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, et-Tabakâtu'l-kübrâ, neşr. Julius Lippert, Leiden 1908.
- el-Kureşî, Ebu Zeyd, Cemheratu eşjâri'l-Arab, Tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Nehdatu Mısır, Kahire (t.y.).
- el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, Kitâbu'l-Eğânî, Dâru's-sekâfe, Beyrut, (t.y.).

- Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer, Nakdu's-şi'r, Tah. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut (t.y.).
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, Hizânetu'l-edeb ve lubb lubâbi lisâni'l-Arab, Tah. Abdusselâm M. Hârûn, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1979/1399.
- el-Câhız, Ebû Usmân Amr b. Bahr, el-Beyân ve't-tebyîn, Thk. Abdusselâm Hârûn, Mısır 1950.
- el-Cumahî, İbn Sellâm, Tabakât Fuhûli's-su'arâ', Tah. M. Muhammed Şâkir, Matba'atu'l-Medenî, Cidde (t.y.).
- Halim Öznurhan, Kadı el-Curcânî'de edebî Tenkit, Laçın Yay, Kayseri 2007.
- el-Hasen el-Yûsî, Zehru'l-İkem fî'l-emsâli ve'l-hikem, I-III, Dâru's-sekâfe, Magrib 1981.
- el-Hutay'e, Dîvânu'l-Hutay'e, Thk. Hamdo Tammâs, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2005. Bir diğer şerhi : Dîvânu'l-Hutay'e, Thk. Nu'mân Emîn Tâhâ, Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır (t.y.).
- İbn Abdi Rabbih, el-İkdu'l-ferîd, Thk. Ahmed Emîn ve diğerleri, Lecnetu't-te'lîf ve't-terceme, Mısır 1950.
- İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, Thk. Ali M. El-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1412.
- İbn Hazm Ebû Muhammed b. Ali, Cemheratu ensâbi'l-arab, Tah. Abdusselâm M. Hârûn, Dâru'l-Meârif, Kahire 1982.
- el-Kayrevânî, İbn Reşîk, el-Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih ve nakdih, Tah. M. Muhyiddîn Abdilhamîd, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1981.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, eş-Şi'r ve's-su'arâ', Tah. Ahmed M. Şakir, Dâru'l-Meârif, Kahire 1982.
- , Uyûnu'l-ahbâr, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1418.
- İbn Şebbe en-Numeyrî, Ahbâru'l-Medîneti'l-Munevvera (Tarihu'l-Medine), Dâru'l-Aliyyân, (t.y.).
- en-Nâbigatu'z-Zubyânî, Divân, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire (t.y.).
- en-Necâşî el-Hârisî, Dîvân, Thk.: Sâlih el-Bekârî ve diğerleri, Muessesetu'l-

Mevâhib, Beyrut 1999.

Safâ' Hulûsî, en-Nakdu'l-edebî ve mevâzînu's-şi'r, Matbaatu'l-Ezher, Kahire 1974.

es-San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm, el-Musannef, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1983.

Suhaym Abdi Beni'l-Hashâs, Divân, Tah. Abdulaziz el-Mîmî, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1950.

es-Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn, el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga ve âdâbihâ, Tah. Ali Muhammed el-Becâvî ve diğerkleri, Mektebetu dâri't-turâs, Kahire (t.y.).

-----, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, Merkezu'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, Mekke (t.y.)

-----, Târîhu'l-Hulefâ', Dâru İbn Hazm, Beyrût 2003;

-----, ed-Durru'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr, Daru'l-Fikr, Beyrut 1983.

Tâhâ Ahmed İbrâhîm, Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-arab, Dâru'l-hikme, Beyrût (t.y.).

Umer b. Huseyn el-Mevcân, Dîvânu Umer b. el-Hattâb es-sîretu'l-edebiyye ve's-şi'riyye, Sene'l-Fârûk li'n-neşr, Riyad 2003.

ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs, Tah. Ali M. Becâvî, İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1971.

ez-Zubeyr b. Bekkâr (öl. 256 h), El-Ahbâru'l-muvaffakiyyât, Thk.: Sâmi Mekki el-Ânî, Âlemu'l-Kutub, Beyrût 1416/1992.

Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Dîvân, Thk. Ali Hasen Fâ'ûr, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrût 1988.

Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Divân, Sa'leb şerhi, Dâru'l-kutubi'l-Misriyye, (t.y.).